

כ"ה אייר

הרב יעקב לורברבוים

עקיפה בתור

בתאריך כ"ה באייר חל יום פטירתו של הרב יעקב לורברבוים, שנפטר בתאריך זה בשנת תקצ"ב (1832). הרב כיהן כרבה של העיר ליסא וראש הישיבה בה, וידוע ביותר בזכות ספרו העיוני 'נתיבות המשפט' על שולחן ערוך חלק חושן משפט. ספרים רבים חיבר הרב, בניהם: 'מקור חיים' על שולחן ערוך חלק אורח חיים; 'תורת גיטין' על שולחן ערוך חלק אבן העזר; 'חוות דעת' על שולחן ערוך יורה דעה; 'קהילות יעקב' על הלכות קידושין; סידור 'דרך חיים' עם הלכות יומיומיות; הגדה של פסח 'מעשה ניסים' ועוד ספרי פרשנות על התורה והמגילות.

אחת מעבירות התנועה הנפוצות ביותר היא עבירה על סעיף 21 לתקנות התעבורה: "לא יקפח זכותו של אדם להשתמש שימוש מלא באותה דרך". האם יש בסיס הלכתי לתקנה? מהי משמעות ה'תורה' בהלכה, האם אדם זוכה במקומו בתור ומעתה מי שעוקף אותו גוזל את מקומו וזכותו בתור? מצאנו במקורות שיש מושג של תור וזכויות קדימה רק משום דרכי שלום ונימוסים, כמו סכירת אמת המים למילוי הבור: "בור שהוא קרוב לאמה מתמלא ראשון מפני דרכי שלום".¹ וכן מי שנוטל את ידיו ראשון לאחר סיום הארוחה הוא מזמן² משום "דרך סלסול וכבוד הגדולים בסעודה".³ ממקורות אלו קשה לקבוע דין שהעובר עליו ראוי לסנקציות הלכתיות, שכן מדובר על מנהגי נימוס בלבד. אך מצאנו תור מחייב וסדרי קדימות בבית-הדין, שמי שבא ראשון לפני מזכיר בית-הדין הוא קודם, גם כאשר הוא בא לדון על פרוטה וזה שלאחריו על סכום גדול יותר, כדברי הגמרא: "פְּקֻטָּן פְּגָדָל תִּשְׁמָעוֹן - אמר ריש לקיש, שיהא חביב עליך דין של פרוטה, כדין של מאה מנה",⁴ וביארו שם שמדובר על דין קדימה, כלשון רש"י: "אם בא לפניך דין של פרוטה, וחזר ובא דין אחר של מנה, הקודם לפניך".⁵

דין זה נפסק להלכה בשולחן ערוך,⁶ אך הוא מדגיש שיש חריגים להם ניתנה 'זכות קדימה': "מקדימין דין היתום לדין האלמנה, ודין האלמנה קודם לדין תלמיד חכם". כאמור דין זה הוא בסדרי קדימות בבית-הדין, אך האם יש להחילו גם על סדרי קדימות בתור לרופא או בתור למכולת?

¹ גיטין (נט ע"ב).

² ברכות (מו ע"ב).

³ מאירי (ברכות מו ע"ב ד"ה מ"מ ראשונים).

⁴ סנהדרין (ח ע"א).

⁵ רש"י (סנהדרין ח ע"א ד"ה לאקדומיה).

⁶ שולחן ערוך (ח"מ סימן טו סעיף א).

'דבריהם הם זיכרונם' תורת חכמי ישראל ביום פטירתם נתנאל אוירבך

ניתן לומר שדיני הקדימה הם דווקא בבית-דין, שם יש להקדים את היתום משום שבית-הדין יאביהם של יתומים,⁷ וכפי שביאר הרב שלמה קלוגר:

אם יראה שדוחין אותו, יהיה נפשו עגומה שייאבד מעותיו כי יסבור שאין הבית-דין רוצין להזדקק לו. לכך מחויב להקדים דין יתום, שלא יסבור שאין רצון הבית-דין להזדקק לדינו.⁸

אבל בתור לרופא או במכולת אין חובה להקדמת היתום, כי הרופא אינו אביו והמתנת היתום בתור לא תהווה עבורו תסכול שמאבד מעותיו. אבל כאשר מדובר על הקדמת אלמנה בבית-הדין, יתכן והסיבה משום הצער הכללי בה היא נתונה והקדמתה בתור מהווה עבורה הקלה מסוימת, אך לפי-זה יש להקדימה גם בתור לרופא.

אכן, האדר"ת הסתפק בכך כאשר ישב בתור לרופא ונכנסה אלמנה:

בהיותי בדבלין הלכתי לדרוש ברופא. כשהתכוננתי להיכנס לחדר הרופא, נכנסה לפתע למסדרון אישה וטענה שכבר המתנה כאן, אלא שיצאה לזמן קט. אני לא ידעתי שכבר הייתה. אמרתי, איך שיהיה יש לי דין קדימה ובוודאי כבוד התורה עדיף, רק באלמנה צריך עיון.⁹

הוא ממשיך להסתפק, שאם סיבת הקדמת האלמנה משום צערה, מה דין שני חולים בתור לרופא ואחד מהם סובל יותר, האם יש להקדים את החולה הסובל יותר מחברו?

נראה שהתשובה מצויה במאירי¹⁰ המבחין בין דין לצדק - הדין הוא שמי שהגיע ראשון תופס את מקומו בתור, אך משום הצדק והפשרה ראוי להקדים את החולה הסובל יותר.

מדיון זה אנו רואים שיש תור וסדר קדימויות בתור, ולאו דווקא בבית-דין, אך עתה עלינו לשאול האם מי שעוקף את התור ללא זכות קדימה ראוי להיענש על כך?

לפנינו סוגיה ממנה נוכל ללמוד על הסנקציות שיש להטיל על עקיפה בתור.

בגמרא¹¹ מסופר על רב גידל שהתעניין ברכישת שדה אך עדיין לא עשה בה קניין. בעודו מתעניין בשדה, הקדים רבי אבא לקנותה. רב גידל התלונן אצל הדיינים, ואלו נזפו ברבי אבא ואמרו לו: "עני מהפך בחררה ובא אחר ונטלה הימנו... נקרא רשע". כלומר, אדם המקדים לזכות בחפץ שחברו הקדים להתעניין בו, לא נוכל לחייב אותו בתשלום, שכן הוא לא הפסיד את חברו שעדיין לא רכש את החפץ, אלא הוא רק נקרא רשע.

אמנם במקרה זה אין הפסד כלכלי, אך לעיתים רבות עקיפה בתור מהווה הפסד כלכלי למי שעקפו אותו, כמו איחור לעבודה, ואז יתכן להטיל קנס כספי על העוקף בתור רק אם אכן יוכיח קשר ישיר בין העיכוב להפסד. אך מצד שני לא מדובר על הפסד כלכלי ישיר אלא עקיף, ויש בכך לכל היותר גרימת צער לחברו.

מכל-מקום ניתן ללמוד מכך שאדם העוקף את חברו בתור נקרא רשע - מהי המשמעות לכך? הפוסקים כתבו שאדם הנקרא רשע פסול לעדות ושבועה, והוסיף הרב יעקב לורברבוים¹² שיש

⁷ הפלאה (ח"מ סימן טו ס"ק א).

⁸ חכמת שלמה (ח"מ סימן טו סעיף ב).

⁹ בתוך: חשוקי חמד (סנהדרין לב ע"ב).

¹⁰ מאירי (סנהדרין לב ע"ב ד"ה יש דברים).

¹¹ קידושין (נט ע"א).

¹² נתיבות המשפט (ח"מ סימן רלו ס"ק א), בשם הסמ"ע.

'דבריהם הם זיכרונם'

תורת חכמי ישראל ביום פטירתם נתנאל אוירבך

ב"ה

להכריז עליו בבית-הכנסת שעשה מעשה רע לעקוף את חברו בתור, והרב שלמה דרימר¹³ הוסיף שיתכן ואף ניתן להעניש אותו בעוד עונשים שירתעו אותו לעשות כן שוב. ניתן לסכם, שיש אמנם מקורות מהם ניתן ללמוד על חשיבות של סדרי תור והקדימות בו, אך סדרים אלו הם 'למען הסדר הטוב' ובבחינת 'צדק' בלבד. אך יש מקומות מהם ניתן ללמוד על סדרי תור מחייבים, כמו תור בבית-דין, והשאלה שהעלינו היא האם יש להחיל זאת גם על תור לרופא וכדו'. מכל מקום, קשה לחייב כלכלית את העוקף את חברו בתור, אך מכל-מקום הוא נקרא 'רשע'.

ועל הקדמה זו נשענתי בחברי זה החיבור, אף כי ידעתי בעצמי מיעוט ערכי ודל שכלי צעיר התלמידים, כי לא חיברתי זה החיבור להתגדל בו וגם לא להורות מתוכו איזה הוראה, כי ידעתי בעצמי שאינני מגיע להוראה וגם אין לי במה להתגדל, רק חיברתי זה כי רוצה אני להתלמד לפני חכמים כתלמיד הדן לפני הרב בקרקע. ואולי כשישימו החכמים עיניהם לעיין בו יקבלו ממני כדרך שאמרו חז"ל ומתלמידי יותר מכולם. והמעין בספרי ידמה לו כמעין בדברי תלמידו, ויותר מועילין דברי התלמידים מדברי רבותיהם כמאמרם ז"ל. ועוד אמרתי, אף אם אולי לא אהיה בחיבור זה רק כדולה חספא, מכל-מקום אולי ישכח מאן דמשכח מרגניתא תותיה, ובודאי גם על זה יש שכר מה' יתברך כאשר יומצא מרגליות בתורה מחמת החספא דדלינא. ולכן קראתי שם זה החיבור 'חוות דעת', שמו מורה עליו שלא כתבתי רק לחוות דעת בלבד ולא לקבוע הלכה ח"ו, ומה שנוגע לפלפול לא כתבתי רק כשהייתי מוכרח להביא ראיה.

(הקדמה לספר חוות דעת)

¹³ שו"ת חמדת שלמה (חוו"מ סימן ד).